

UDK:091

Dilnavoz RAXIMDJANOVA,
“ALFRAGANUS University” nodavlat oliy ta’lim tashkiloti dotsenti v.b., PhD
E-mail: ruzmatova.dilnavoz@gmail.com

Professor G.Masharipova taqrizi asosida

ABU NASR AL-FAROBINING ERKINLIK VA FAZILATNI AQLIY VA AXLOQIY TANLOVLAR ASOSIDAGI TALQINI

Annotatsiya

Ushbu maqolada Abu Nasr al-Farobiyning erkinlik haqidagi falsafiy qarashlari tahlil qilinadi. Ilmiy ish Farobiyning erkinlikni ijtimoiy-siyosiy doiradan ko‘ra, aqliy va axloqiy mezonlar asosida talqin qilganini ko‘rsatadi. Maqolada “quvvatul-noziya” (qaror qabul qilish quvvati) tushunchasi orqali erkinlikning ichki mohiyati yoritilib, uni fazilatli tanlov va saodatga erishish bilan bog‘laydi. Shuningdek, Farobiy qarashlarining Platon va Aristotel ta’sirida shakllanganligi, ammo islomiy qadriyatlar asosida qayta talqin qilinishi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: Erkinlik, quvvatul-noziya, saodat, aql, fazilat, tanlov, axloq.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ АБУ НАСРА АЛЬ-ФАРАБИ СВОБОДЫ И ДОБРОДЕТЕЛИ НА ОСНОВЕ РАЗУМНОГО И МОРАЛЬНОГО ВЫБОРА

Аннотация

В данной статье рассматриваются философские взгляды Абу Насра аль-Фараби на понятие свободы. Научная работа показывает, что Фараби интерпретирует свободу не как социально-политическое явление, а как результат разумного и нравственного выбора. Центральным элементом свободы является понятие «кувват ан-назия» — способность к принятию решений. Фараби связывает истинную свободу с достижением счастья (саадата) и добродетельной жизнью. Также подчёркивается влияние Платона и Аристотеля на взгляды Фараби и их адаптация к исламской философской традиции.

Ключевые слова: Свобода, kuvvat an-naziya, saadat, razum, dobrodetel, vybor, etika.

ABU NASR AL-FARABI'S INTERPRETATION OF FREEDOM AND VIRTUE BASED ON A REASONABLE AND MORAL CHOICE

Annotation

This article analyzes Abu Nasr al-Farabi's philosophical views on the concept of freedom. The scientific work demonstrates that Farabi interprets freedom not in a socio-political sense, but as an outcome of intellectual and ethical choice. The concept of quwwat al-nāzi'a (the faculty of deliberation) is highlighted as the core of true freedom. Farabi connects freedom with virtuous living and the pursuit of happiness (sa'āda). The article also discusses how Farabi's ideas were influenced by Plato and Aristotle but reinterpreted within the context of Islamic philosophical thought.

Key words: Freedom, quwwat al-nāzi'a, happiness, intellect, virtue, choice, ethics.

Kirish. Erkinlik insoniyat tarixida eng qadimiy va dolzarb tushunchalardan biri bo‘lib, u ko‘plab falsafiy oqimlarda markaziy mavzu bo‘lib kelgan. Abu Nasr al-Farobiy o‘z asarlarida insonning erkinligi, aqliy kamolotga intilishi va axloqiy tanlov qilish qobiliyatini markazga qo‘yadi. Unga ko‘ra, haqiqiy erkinlik – bu aql va fazilat asosidagi hayotni ongli ravishda tanlashdir. Farobiy “Fozil shahar ahli haqida” asarida shunday deydi: “Har bir insonning haqiqiy saodati – bu uning o‘z irodasi bilan fazilatli hayotni tanlashi va unga amal qilishidir” [1].

Mavzu bo‘yicha adabiyotlar sharhi. Maqolada Ibn Xaldunning eng mashhur asari — “Muqaddima” (Prolegomena) [4] asosiy manba sifatida tahlil qilinadi. Asarda “asabiyya” tushunchasi turli kontekstlarda ko‘rib chiqilib, u orqali jamiyatda kuch va birdamlik manbai, ijtimoiy boshqaruv va siyosiy hokimiyatning vujudga kelish mexanizmi yoritiladi. Shuningdek, S.M.Batsneva [2] kabi tadqiqotchilarning asabiyyaga oid izohlariga murojaat qilinadi va ularning talqinlari tahlil etiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda Farobiyning “Fozil shahar ahli haqida”, “Baxt-saodat haqida” hamda “Aql ma’nohlari haqida” asarlari tematik va kontseptual tahlil qilindi. Erkinlik tushunchasining shakllanishi, uning aql, jamiyat va

axloq bilan aloqasi asosiy e’tibor markazida bo‘ldi. Tahlil solishtirma-falsafiy yondashuv asosida olib borildi.

Tahlil va natijalar. Abu Nasr al-Farobiy erkinlik masalasiga yondashishda insonning tabiiy iqtidorlari, aqliy imkoniyatlari va axloqiy yetukligini muhim asos sifatida ko‘radi. Unga ko‘ra, inson erkinligi – bu insonning tashqi sharoitlardan mustaqil bo‘lishi emas, balki ongli ravishda, aql va fazilat asosida tanlov qilish qobiliyatidir. Farobiy insonning harakati va tanlovi erkin bo‘lishi uchun u, avvalo, tafakkur qilish, o‘ylash va oqilona xulosa chiqarishga qodir bo‘lishi kerakligini ta’kidlaydi: “Inson aqli bilan tafakkur qilmasa, u o‘z harakatlarining egasi bo‘la olmaydi va haqiqiy erkinlikka erisha olmaydi” [2].

Bu fikrda Farobiy erkinlikni sof psixologik holat emas, balki aql bilan boshqariladigan faoliyat sifatida talqin qiladi. Inson o‘z aqlini ishlatmasa, u o‘z hayotining subyekti bo‘lolmaydi, ya’ni o‘z taqdirini o‘zi belgilash salohiyatidan mahrum bo‘ladi.

Erkin jamiyat – fazilatli insonlar jamiyati. Farobiy erkinlikni shaxsiy sifat sifatida emas, balki ijtimoiy-madaniy hodisa sifatida ham ko‘radi. U erkinlikni faqat individual emas, balki jamiyatdagi umumiy fazilatli muhit bilan bog‘laydi. Fazilatli shahar (madina al-fazila) – bu, Farobiy nazarida, faqat ongli, aqliy jihatdan yetuk va axloqiy

me'yorlarga amal qiluvchi fuqarolar yashaydigan jamiyatdir. Farobiy bu haqda shunday deydi:

“Faqat ongli, aql va fazilat asosida yashaydigan shaxslar jamiyatda haqiqat va baxtni ta'minlay oladi” [1].

Bu yerda erkinlik nafaqat individual ixtiyoriylik, balki umumiy manfaatni anglash va unga sodiqlik orqali ifodalanadi. Fazilatli insonlar jamiyatda har kimning erkinligi boshqalarning erkinligini ta'minlash vositasi bo'lib xizmat qiladi. Shu bois Farobiy erkinlikni yolg'iz holat emas, balki ijtimoiy mas'uliyat deb ham talqin etadi.

Erkinlik va mas'uliyatning o'zaro bog'liqligi. Farobiyning fikricha, tanlov erkinligi yetarli emas – eng muhim jihat tanlov oqibatlarini uchun javobgarlikni anglashdir. Bu jihat, ayniqsa, axloqiy-falsafiy jihatdan muhimdir. Chunki inson faqat tanlov qilgani uchungina emas, balki tanlovining oqibatlarini tushunib, uni o'z zimmasiga olgani uchun ham erkindir. U shunday deydi: “Har kim o'z qilgan tanlovining oqibatlarini ham anglab yetmog'i lozim. Aql bunga yetaklaydi” [3].

Bu fikrda erkinlik va mas'uliyat o'zaro ajralmas tushunchalar sifatida qaralmoqda. Farobiyning nazarida erkin inson bu – o'z harakatlarini faqat istakka asoslab emas, balki axloqiy bilim va aqliy tahlil asosida amalga oshiradigan shaxsdir. U nafaqat o'z ehtiyojlariga, balki boshqa insonlar huquqlariga, jamiyat qadriyatlariga va ilohiy tartibga ham mos yashashga harakat qiladi.

Abu Nasr al-Farobiyning falsafiy merosida erkinlik nafaqat axloqiy kategoriya sifatida, balki insoniy mavjudotning eng muhim mohiyati sifatida talqin etiladi. Farobiy erkinlikni siyosiy yoki tashqi ozodlik doirasida emas, balki ichki, aqliy va axloqiy muvozanat doirasida baholaydi. Bu nuqtai nazar, uni G'arb falsafasidagi ko'plab mutafakkirlardan farqlaydi.

Quvvatul-noziya: Inson erkinligining asosi. Farobiyga ko'ra, inson erkinligining markazida quvvatul-noziya – ya'ni “qaror qabul qilish quvvati” turadi. Bu kuch insoniyatga xos bo'lgan fikrlash, tanlash, baholash va oqibatlarni oldindan ko'ra olish qobiliyatidir. U bu kuchni inson aqli bilan bog'laydi va ta'kidlaydi:

“Inson erkin bo'lishi uchun, u aqli orqali harakat qilishi, o'z qarorlarini ongli tarzda qabul qilishi kerak. Quvvatul-noziya ong va fazilat bilan bog'langan holda ishlasa, u insonni haqiqiy erkinlik sari yetaklaydi” [3].

Farobiy erkinlikni irodaviy mustaqillik emas, balki fazilatli tanlov qilish salohiyati sifatida tushunadi. Inson ixtiyoriy harakat qilishi mumkin, lekin agar bu harakat aql va fazilatga asoslanmagan bo'lsa, bu erkinlik emas, balki nafsiy istaklarning tasarrufida bo'lishdir. Shuning uchun Farobiyda erkinlik va mas'uliyatli tanlov bir butun tushuncha sifatida qaratiladi.

Erkinlik va saodat: natija va jarayon. Farobiy falsafasida “saodat” (al-sa'ada) – bu erkinlikning nihoyaviy natijasidir. Ya'ni, erkin inson – bu fazilatli hayotni aqliy asosda tanlab, unga amal qilgan shaxs, va bu uni saodatga olib boradi. Farobiy buni quyidagicha ifodalaydi:

“Saodatga erishgan inson boshqalarga ham to'g'ri yo'lni ko'rsata oladi, zero u o'z ixtiyori bilan haqiqatni tanlagan” [2].

Bu yerda Farobiy saodatni faqat shaxsiy yutuq sifatida emas, balki ijtimoiy manfaatli holat deb ham ko'radi. Ya'ni, erkin, aqliy tanlov qilgan inson jamiyat uchun ham ibrat bo'la oladi. Farobiy ideal jamiyat – “Fozil shahar” konsepsiyasida aynan mana shunday ongli, aql va fazilat asosida yashovchi fuqarolarni tasvirlaydi.

Erkinlikning islomiy kontekstdagi falsafiy moslashuvi. Farobiyning erkinlik haqidagi qarashlari Platon va Aristotel falsafasi ta'sirida shakllangan bo'lsa-da, u bu g'oyalarni islomiy tafakkur va qadriyatlar bilan uyg'unlashtirgan. Yunon falsafasida erkinlik ko'proq siyosiy yoki tashqi ozodlik sifatida qaratilgan bo'lsa, Farobiy bu tushunchani ichki, axloqiy va iymoniylar mezonlar bilan boyitadi. Masalan, u shunday deydi:

“Erkinlik – bu tanlov erkinligi emas, balki tanlovda oqilona va fazilatli yo'lni tanlay olishdir” [3].

Bu fikr, hozirgi kunda ham erkinlikni to'g'ri talqin qilishda muhim mezon bo'la oladi. Chunki, nafaqat tanlash imkoniyati, balki to'g'ri tanlay olish salohiyati ham erkinlikning asosiy sharti hisoblanadi.

Farobiyda erkinlikning uch qatlamli tuzilmasi. Farobiy falsafasida erkinlikni quyidagi uch asosiy qatlamda ko'rish mumkin:

aqliy erkinlik – inson o'z fikrlarini mustaqil shakllantiradi va haqiqatga aql orqali yetadi.

axloqiy erkinlik – harakatlar nafaqat ixtiyoriy, balki fazilat asosida bo'lishi lozim.

saodatga yo'naltirilgan erkinlik – har bir tanlov insonni saodatga olib boruvchi yo'lda bo'lishi kerak.

Bu qatlamlar orqali Farobiy erkinlikni faqat erkin harakatlar sifatida emas, insoniy kamolot yo'lidagi jarayon sifatida talqin qiladi. Erkinlik, bu ma'noda, aqliy etuklik, axloqiy poklik va irodaviy barqarorlikni o'zida mujassam etadi.

Xulosa. Farobiyda erkinlik – bu insonning tashqi mustaqilligi emas, balki ichki tartib va aqliy erkinligidir. Bu erkinlik o'z-o'zini anglash, tanlov qilish va uni oqibatlari bilan qabul qilish orqali namoyon bo'ladi. Uning nazariyasi zamonaviy demokratiya, huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati g'oyalariga zamin yaratgan qadimiy, ammo chuqur konsepsiyadir.

Shuningdek, mutafakkir fikricha, insonning haqiqiy erkinligi — bu ixtiyoriylik emas, balki ongli, aqliy va axloqiy asosda fazilatli hayotni tanlashdir. Bu tanlov, agar u saodatga yetaklansa, insonni haqiqiy erkin mavjudotga aylantiradi. Erkinlik va saodat, Farobiyda, bir-birini to'ldiruvchi tushunchalardir — biri yo'q bo'lsa, boshqasi ham mavjud bo'la olmaydi. U erkinlikni siyosiy ozodlik emas, balki ongli va maqsadli yashash yo'li deb biladi. “Quvvatul-noziya” insonni erkinlikka eltuvchi asosiy kuch sifatida talqin etilib, har qanday qaror insonning saodatga erishishida muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday ekan, Farobiy falsafasida erkinlik — bu nafaqat tanlash huquqi, balki tanlov uchun javobgarlikdir.

Jumladan, Farobiyning falsafiy qarashlari shuni ko'rsatadiki, erkinlik insonning aqliy va axloqiy kamolotining muhim omilidir. Erkinlik bu insonning fazilatli hayot tanlash huquqi va mas'uliyatidir. Farobiyning merosi bugungi zamon erkinlik tushunchasini chuqurroq tushunishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Abu Nasr Farobiy. Fozil odamlar shahari. – Toshkent: Fan, 2006.
2. Abu Nasr Farobiy. Baxt-saodatga erishuv haqida. – Toshkent: Sharq, 1998.
3. Abu Nasr Farobiy. Aql ma'nolari haqida. – Qo'lyozma nashri, O'zbekiston FA, 1995.
4. Muhsin Mahdi. Alfarabi and the Foundation of Islamic Political Philosophy. – University of Chicago Press, 2001.
5. Nasr Seyyid Hossein. Science and Civilization in Islam. Harvard University Press, 1968.
6. Rakhimjanova D.S. Comparative analysis of the role of the phenomenon of freedom in the views of Plato and Farabi // Current research journal of pedagogics. - Volume 5, Issue 9. ISSN: 2767-3278.. <https://doi.org/10.37547/pedagogics-crjp-05-09-09>. - USA, 2024-09-25. - Pg. 56-66.
7. Raximjanova D.S. Abu Nasr Al-Farobiy ijtimoiy-axloqiy qarashlarida erkinlikni aks etishi // NamDU Ilmiy Axborotnomasi. - №10. ISSN:2181-1458, ISSN:2181-0427. - Namangan, Noyabr 2024. - B. 211-216.
8. Raximjanova D.S. Abu Nasr Farobiyning ijtimoiy-siyosiy falsafasida erkinlik fenomenining tahlili // Oriental Renaissance: innovative, educational, natural and social sciences. Scientific journal - VOLUME 4| ISSUE 02. ISSN 2181-1784. - Tashkent, February 2024. - P. 562-570.